



Mosques and Prevention of Divorce, and Reduction of Social Harms Resulting from It

Fazel Hesami¹ Mansureh Qolami²

Received: 23/02/2021

Accepted: 01/06/2021

Abstract

In addition to its main role, which according to religious texts is the place of worship of Muslims, the mosque can have other roles such as creating grounds for solidarity and social work, influencing the cultural micro-system of society, producing and perpetuating culture abstracted from religious texts and sources. One of the important roles of the mosque can be to regulate, reform, and improve social relationships as well as the relationships between spouses. Relationships that sometimes turn into deep conflicts due to incompatibilities, lead to family breakup, and then followed by a variety of harms at different micro and macro levels. The current paper seeks to answer the question, "How can a mosque be effective in controlling the social harms of divorce?" This paper explains the issue with a qualitative method and analysis of verses of the Qur'an, narrations and lifestyle of the Fourteen Infallibles. The findings show that, through using its capacities and developing its functions, especially in matters related to family, the mosque can provide the basis for initial awareness to prevent conflicts, and plan in some interventions before the marriage. The mosque can also teach problem-solving skills to couples, and in case of incompatibilities, by providing expert advice, increase their tolerance and resolve their conflicts. Finally, in case of divorce, the mosque can reduce the social harms of this phenomenon by providing the context and carrying out some support and practical actions for the couple and children, as well as laying the groundwork for remarriage.

Keywords

Social harms, divorce prevention, social role of mosque, mosques center

1. PhD student in Quran and Social Sciences, Al-Mustafa University, Qom, Iran (Corresponding Author). fhesami@gmail.com

2. M.A in Qur'anic and Hadith Sciences, Faculty of Theology, Al-Zahra University, Tehran, Iran. gholami354@yahoo.com

* Hesami, F., & Gholami, M. (1400 AP). Mosque and Prevention of Divorce and Reduction of Social Harms Resulting From It. *Journal of Islam and Social Studies*, 8(32), pp. 120-146.

DOI: 10.22081/jiss.2021.60274.1776



مسجد و پیشگیری از طلاق و کاهش آسیب‌های اجتماعی ناشی از آن

فاضل حسامی^۱ منصوره غلامی^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۰۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۳/۱۱

چکیده

مسجد، علاوه بر کارکرد اصلی خود که طبق نصوص دینی، عبادت‌گاه مسلمانان بوده، کارکردهای دیگری از جمله: ایجاد زمینه‌های همبستگی و مددکاری اجتماعی، تأثیر بر خردنه‌نظام فرهنگی جامعه، تولید و استمراربخشیدن فرهنگ متنوع از متون و منابع دینی می‌تواند داشته باشد. یکی از کارکردهای مهم مسجد می‌تواند تنظیم، اصلاح و بهبود روابط اجتماعی و نیز روابط بین همسران باشد؛ روابطی که گاه به سبب بروز ناسازگاری‌ها به اختلافات عمیق تبدیل شده و به گسست خانواده منجر می‌شوند و انواعی از آسیب‌ها در سطوح متفاوت خرد و کلان را در پی دارد. مقاله حاضر درصدد پاسخ‌گویی به این پرسش است که «مسجد چگونه می‌تواند در کنترل آسیب‌های اجتماعی ناشی از طلاق مؤثر باشد؟» این مقاله با روش کیفی و تحلیل آیات، روایات و نیز سیره معصومین علیهم‌السلام به تبیین مسئله پرداخته است. نتایج نشان می‌دهد، مسجد با استفاده از ظرفیت‌ها و توسعه کارکردهای خود؛ به‌ویژه در امور مربوط به خانواده، می‌تواند زمینه ایجاد آگاهی‌های اولیه را برای پیشگیری از بروز منازعات و برنامه‌ریزی در برخی مداخلات پیش از ازدواج فراهم کرده، مهارت‌های حل مسئله را به زوجین آموزش داده و در صورت بروز ناسازگاری‌ها، با ارائه مشاوره‌های تخصصی، تحمل آن‌ها را بالا برده و باعث حل اختلافات‌شان گردد. و در نهایت، در صورت بروز طلاق، با زمینه‌سازی و انجام برخی حمایت‌ها و اقدامات عملی از زوجین و فرزندان و همچنین با بسترسازی برای ازدواج مجدد، آسیب‌های اجتماعی این پدیده را کاهش دهد.

کلیدواژه‌ها

آسیب‌های اجتماعی، پیشگیری از طلاق، کارکرد اجتماعی مسجد، کانون مساجد.

۱. دانشجوی دکتری قرآن و علوم اجتماعی دانشگاه جامعه‌المصطفی، قم، ایران (نویسنده مسئول). fhesami@gmail.com.
۲. کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث دانشکده الهیات دانشگاه الزهراء علیها‌السلام، تهران، ایران. gholami354@yahoo.com

* حسامی، فاضل؛ غلامی، منصوره. (۱۴۰۰). مسجد و پیشگیری از طلاق و کاهش آسیب‌های اجتماعی ناشی از آن. فصلنامه علمی - پژوهشی اسلام و مطالعات اجتماعی، ۸(۳۲)، صص ۱۲۰-۱۴۶. DOI: 10.22081/jiss.2021.60274.1776

مقدمه

گرچه هدف اصلی بنای مسجد، ایجاد مکان خاصی برای راز و نیاز با خداوند متعال و عبادت او (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۳۶۹؛ راوندی، ۱۴۰۷ق، ص ۲۲۷) و نیز تعلیم و تعلم معارف الهی (بن علی، ۱۴۰۹ق، ص ۱۰۶) و نیز نماد اندیشه و اعتقاد توحیدی (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۱، ص ۱۹۹؛ فیض کاشانی، ۱۴۰۶ق، ج ۷، ص ۶۸) امت اسلام و جایگاه امن خدا برای مؤمنان بوده است، اما نباید از کارکردهای دیگر آن غافل گردید.

با نگاهی گذرا به تاریخ صدر اسلام^۱ و پس از آن، معلوم می‌گردد که مسجد از آغاز پیدایش به‌عنوان مرکز مهمی برای انجام رسالت رسول خدا ﷺ، منشأ تحولات و خدمات، و پایگاهی برای ابلاغ پیام‌های الهی به شمار می‌رفته است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۳۶۹). پایگاهی که سنگ بنای آن، بر اساس تعهد، ایمان و تقوا نهاده می‌شود، می‌تواند در کمال سادگی و به دور از جاذبه‌های ظاهری، تحول‌آفرین و الهام‌بخش باشد و در تزکیه و وارستگی اهل ایمان، تأثیری بی‌بدیل بر جای گذارد و انسان موحد و مسلمان در آنجا در ابعاد مختلف حیات فردی و در مسائل سیاسی، اجتماعی، اعتقادی، اقتصادی، علمی، فرهنگی و حتی نظامی و دفاعی و دیگر ابعاد حیات سلیم بشری، آموزش ببیند. آموزش‌هایی بنیادین و پایه‌ای که بر اساس آن‌ها نه تنها هدف خود را گم نکرده، بلکه در آن استوارتر و مسیرهای درست رسیدن به آن اهداف را در خود نهادینه سازد.

مساجد، مردمی‌ترین مکان‌های اجتماعی نیز بوده و هستند و بر همین اساس، با بهره‌گیری بهینه و حفظ مردمی بودن‌شان، می‌توان از ظرفیت بالای آنها استفاده شایان کرد.

با نگاهی به بُعد اجتماعی مساجد و تأثیرات آن‌ها در اداره جامعه اسلامی معلوم

۱. مرور تاریخ اسلام بیانگر آن است که مساجد همواره مکان اصلی انجام عبادات بوده است. همواره از حضرات معصومان علیهم‌السلام در باب مسجد و کارهایی که می‌توان در آن انجام داد نیز پرسش شده است، اما هیچ‌کس درباره انجام اعمال عبادی سوال نکرده است. همین امر نشان می‌دهد در طول تاریخ اسلام هیچ‌کس در این که کارکرد اصلی مساجد انجام امور عبادی بوده، شک نداشته و ندارد.

می‌گردد که نباید از تعامل خانواده با مسجد غفلت و یا آن را حداقلی تصور نمود. تعامل خانواده و مسجد از هر جنبه که مورد توجه قرار گیرد، سودمند خواهد بود. به‌طور معمول و در اغلب موارد، خانواده‌هایی که ارتباط با مساجد در آن‌ها نهادینه شده، با مشکلات و آسیب‌های کمتری مواجه بوده‌اند؛ زیرا از رهگذر این ارتباط، معنویت در روابط خانوادگی نفوذ کرده، قالب دینی به خود گرفته و بر پایه صمیمیت و محبت استوار می‌گردد.

امام حسن علیه السلام نیز در حدیثی، فوایدی را برای ارتباط با مساجد شمارش می‌کنند؛ از جمله یافتن دوست خوب، شنیدن سخنان مفید و هدایت‌کننده، امان از انحراف و ترک گناه (ابن‌شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۲۳۵). بنابراین، می‌توان از این حدیث استفاده کرد که یکی از کارکردهای مهم مسجد تنظیم، اصلاح و بهبود روابط اجتماعی می‌باشد؛ زیرا شکل‌گیری دوستی در فضای ملکوتی مسجد و تحکیم وحدت و همدلی همسایگان با حضور در مسجد رقم می‌خورد. آشنایی اولیه با یکدیگر، شناخت مشکلات همدیگر و زمینه‌سازی برای حل آن‌ها نه تنها پیوندهای عمیق عاطفی بین آن‌ها را مستحکم می‌کند، بلکه بر فضای کلی مناسبات اجتماعی تأثیری عمیق می‌گذارد. یکی از مهم‌ترین روابط اجتماعی که می‌تواند در زمینه‌های دیگر نیز اثر فراوانی داشته باشد، روابط در خانواده و بین همسران است. از این‌رو ایجاد زمینه‌های اصلاح این روابط، خانواده را در مسیری مطلوب قرار داده و از آسیب‌های محتمل دور نگه می‌دارد.

یکی از آسیب‌های جدی در خانواده، طلاق است. مساجد با طراحی برنامه‌های ویژه در فرآیند همسرگزینی، آموزش‌های پیش از ازدواج، مشاوره‌های خانوادگی در فرآیند ادامه زندگی مشترک و با ارائه راه‌کارهای نظری و عملی در اصلاح روابط، در پیشگیری از طلاق و کاهش آسیب‌های اجتماعی ناشی از آن اثرگذار باشند. هدف این مقاله آن است که اذهانی را به برخی کارکردهای مسجد در حوزه خانواده معطوف داشته و با طرح برخی نکات و ایده‌ها در این مسیر گامی برداشته و با تمرکز بر تأثیرات محتمل و برنامه‌ریزی‌شده، بر کاهش وقوع طلاق و آسیب‌های اجتماعی ناشی از آن مؤثر باشد.

۱. مسجد و پیشگیری از بروز اختلافات در خانواده

هر خانواده‌ای خصوصاً دو جوانی که درصدد تشکیل زندگی مشترک هستند، نیازمند مهارت‌های قبل و بعد از ازدواج می‌باشند. یکی از کارکردهای مسجد می‌تواند در همین راستا و تشکیل کانون‌هایی برای آموزش مهارت‌ها و مشاوره تخصصی باشد. آموزش این مهارت‌ها می‌تواند تأثیرات مهمی در راهبری زندگی مشترک داشته و طبعاً از ناسازگاری‌ها و کشمکش‌های محتمل در خانواده جلوگیری نماید.

بنابراین، کارکردهای کانون مشاوره ازدواج مسجد را در این خصوص می‌توان به دو بخش تقسیم کرد: الف) آموزشی؛ ب) عملی. آنچه در این مقاله مورد نظر است، اقدامات مختلف آموزشی و عملی مسجد در خصوص مسائل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است. مسجد می‌تواند با برگزاری سخنرانی‌های علمی و مشاوره‌ها و... توسط کارشناسان فن و در راستای شناخت مسئله و مشکل و ارائه راه‌حل‌ها با پشتوانه علمی و دینی، و ارائه راه‌کارهای عملی؛ همچون: ایجاد اشتغال و ایجاد صندوق قرض الحسنه، برنامه‌ریزی جهت اوقات فراغت اعضاء خانواده، فرهنگ‌سازی، مداخله در حکمیت و... از بروز طلاق پیشگیری نماید.

۱-۱. آموزشی

۱-۱-۱. تربیت دینی

بر اساس معارف اسلامی، اعتقاد به دین یک ضرورت و مایه حیات است (شیخ مفید، ۱۴۱۳ق، ج ۱، ص ۲۹۶) و دین، اعمال و اخلاق انسان را جهت و شکل می‌بخشد. بنابراین، هر خانواده‌ای که مهارت‌های زندگی را بر اساس اسلام آموزش ببیند، بی‌شک در فرآیند زندگی با کامیابی بیشتری روبرو خواهد شد. در سیره پیامبر ﷺ آورده‌اند که زینب عطفروش نزد رسول خدا ﷺ آمد و از بی‌رغبتی همسرش نسبت به او شکایت کرده، پیامبر نیز از عمل آن مرد خشمگین و او را مورد عتاب قرار داد (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۴۹۴). این واقعه حکایت از آن دارد که آن مرد، درک درستی از اسلام نداشته و

به درستی تربیت نیافته بود و به همین دلیل، رهبانیت و عزلت نسبت به همسر را برگزیده و سبب رنجش او را فراهم کرده بود.

مساجد که متکفل آموزش معارف دینی هستند، می‌توانند در کانون مشاوره ازدواج خود، مهارت‌های زندگی را بر طبق موازین دینی آموزش دهند؛ چنان‌که در مورد شکایت مزبور پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در مسجد بر منبر وعظ رفت و موعظه فرمود (قمی، ۱۴۰۴، ج ۱، صص ۱۷۹-۱۸۰). بنابراین می‌توان همسران و زوج‌های جوان را به‌عنوان یکی از مخاطبان آموزش مهارت‌های زندگی در کانون‌های مساجد به‌شمار آورد تا هم خود بهره‌مند شده و هم به دیگران و از جمله فرزندان انتقال داده و آن‌ها را آماده ایفاء نقش‌های همسری برای آینده نمایند. فعال‌شدن کانون‌ها در مساجد به‌عنوان مراکز آموزشی مهارت‌های زندگی در قالب کلاس، کارگاه و... می‌توانند در پیشگیری از بروز اختلافات سهم زیادی داشته باشند.

۱-۲-۱. برگزاری جلسات آموزش حقوق خانواده

از نظر اسلام، هر یک از اعضای خانواده از حقوقی برخوردار است و در مقابل آن نیز وظایف و تکالیفی برعهده دارند (ر.ک: نبویان، ۱۳۸۹، صص ۱۵۵-۱۷۹). این حقوق و تکالیف، ممکن است جنبه الزامی و یا اخلاقی داشته باشند. آگاهی و التزام نظری و عملی هر یک از اعضای خانواده از جمله زن و شوهر نسبت به حقوق و تکالیف می‌تواند زمینه همدلی را میان آن‌ها افزایش و مانع پیدایش کشمکش‌ها گردد.

یکی از مراکزی که می‌تواند در زمینه آشناکردن اعضای جامعه با حقوق و تکالیف سهم قابل توجهی داشته باشد، مساجد است؛ زیرا بخش قابل توجهی از حقوق و تکالیف همسران جزئی از آموزه‌ها و معارف دینی هستند که هر مسلمانی می‌بایست علاوه بر آگاهی، التزام عملی نسبت به آن‌ها داشته باشد. نشست‌ها و مجالس موعظه و نصیحت در مساجد، می‌تواند علاوه بر انتقال این نوع آگاهی‌ها، با تشویق زوج‌ها و تحلیل آثار دنیوی و اخروی این آموزه‌ها، زمینه بروز کشمکش‌های خانوادگی را کاهش دهد. این امر، علاوه بر اینکه در قالب سخنرانی توسط ائمه جماعات

صورت می‌گیرد، در کانون تخصصی مسجد هم باید به صورت علمی آموزش داده شود.

۱-۳. آموزش معارف فرزندآوری و تربیت آنها

یکی از اهداف ازدواج، داشتن فرزندانی نیکو و موفق است و ریشه برخی از ناسازگاری‌ها در میان زوجین، به موضوع فرزندآوری و تربیت فرزندان مربوط می‌شود. علاوه بر آن، فرزندان تربیت‌شده علاوه بر آنکه زمینه انحراف آن‌ها کاهش می‌یابد، خود می‌توانند مانع بروز اختلاف میان والدین باشند.

فرزندان تربیت‌یافته در مکتب اسلام، نه تنها مایه آرامش و راحتی پدر و مادر خود، بلکه عضوی بهنجار و مفید برای جامعه خواهند بود و طبعاً آنانی که در ارتباط مستقیم و یا غیرمستقیم با مسجد، جامعه‌پذیر^۱ و تربیت شده باشند، امکان بهنجاری آن‌ها بیشتر بوده و در نتیجه، کمتر دچار انحراف و آسیب‌های اجتماعی هم در زمان حال و هم به‌عنوان همسران آینده خواهند بود.

موضع اسلام نیز نسبت به فرزندآوری تشویق است و آن را زینت زندگی (آل‌عمران، ۱۴) دانسته که نباید از مسیر خود منحرف شود (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۷۱۱) و نیز برکت خانه (المتقی الهندی، ۱۴۰۹، ج ۱۶، ص ۲۷۴) دانسته است. از آنجا که فرزندآوری باعث استمرار نسل می‌شود و هر انسانی تمایل به استمرار نسل خود است، بخشی از آموزش‌های مساجد می‌تواند در راستای آموزش و تشویق فرزندآوری باشد. تأثیرگذاری بر زوجها در این زمینه، تعادل و تفاهم را در خانواده افزایش داده و از بروز اختلافات ناشی از عدم تمایل نسبت به فرزندآوری بکاهد.

مشاهدات بیرونی نیز بیانگر آن است که خانواده صاحب فرزند، بیش از آن‌ها که صاحب فرزند نیستند، از زندگی خود لذت می‌برند. وجود فرزند علاوه بر آنکه باعث نشاط و سلامت روانی والدین می‌شود، دل‌مشغولی و وابستگی به زندگی مشترک را افزایش می‌دهد. بعضاً مشاهده می‌شود که برخی از ناسازگاری‌ها، کشمکش‌ها و نهایتاً

1. socialization

جدائی‌ها، ناشی از فقدان فرزند و یا به بهانه ناباروری یکی از زوجین بوده است. وجود فرزند در هر خانواده مانع از جدایی‌های محتمل می‌شود. فرزندخواندگی نیز یکی از سنت‌های پسندیده اسلامی است که مساجد می‌توانند به زوج‌های نابارور توصیه و آن‌ها را تشویق بدان نمایند.

مسجد با تأسیس کانون خانواده و تربیت و برگزاری جلسات آگاهی خانواده‌ها، زمینه نیل به این اهداف را فراهم نماید. تحقق مشاوره‌ها، گفتگوها و مطالبی که در مساجد بین داوطلبان و مشارکت‌کنندگان و مریبان و وعاظ مبادله می‌شود، زمینه افزایش امید به ادامه زندگی مشترک خواهد بود. والدین می‌کوشند با ارتباط با مسجد چگونگی تربیت فرزندان خود را فراگیرند و آن‌ها را با نگاه به آینده به‌عنوان اعضای مفید تربیت کنند. مشارکت والدین در برنامه‌ریزی برای آینده فرزندان نیز باعث فاصله گرفتن زوجین از تمایل به طلاق خواهد بود.

۱-۴. آموزش مهارت‌های فنی و هنری

یادگیری مهارت‌های فنی و هنری، باعث غنای اوقات فراغت، پیش‌گیری از اسراف در عمر (طوسی، ۱۴۱۴ق، ص ۵۲۷) - بدترین نوع اسراف - و استفاده بهینه از وقت است. اوقاتی است که به بیهودگی می‌گذرد، باعث انواع سرخوردگی‌ها می‌شود، به‌خصوص درباره بانوان که زمان بیشتری را در خانه سپری می‌کنند.

برگزاری دوره‌های هنرآموزی در مساجد، باعث پرکردن مفید اوقات فراغت، اشتغال‌زایی و صرفه‌جویی در اقتصاد خانواده می‌شود. یادگیری این‌گونه مهارت‌ها بر منزلت اجتماعی اشخاص نیز مؤثر خواهد بود و زوجین ممکن است با مشاهده هنر همسر خود به ادامه زندگی علاقه بیشتری پیدا کنند. نکته مهمی که نباید مورد غفلت واقع شود، شناخت استعداد، علاقه و نیاز داوطلبان است. دست‌اندرکاران هنرآموزی مساجد، باید قادر باشند به تناسب امور یادشده و نیز جنسیت آن‌ها، هنرها و مهارت‌هایی را طراحی و آموزش دهند که بیشترین بازدهی را داشته و باعث اسراف در عمر نگردد.

۱-۱-۵. آموزش‌های ضمن مشاوره

مساجد باید بتوانند با شناخت ریشه‌های اختلاف، اخلاق و مدارات و مهارت حل مسئله را به آن‌ها آموخته تا کنترل لازم را در این میان داشته باشند. حضور مساجد در ارائه مشاوره‌های علمی با توجه به تعهدی که در میان اهالی مسجد و سازمان‌های تابعه آن‌ها وجود دارد، می‌تواند ضمن شناسایی ریشه‌ها و عوامل ناسازگاری‌ها و راهنمایی زوجین نسبت به راه‌حل‌ها، با کمک آن‌ها زمینه عمیق‌شدن مشکلات را از بین ببرند. در این مشاوره‌ها، کوشش می‌شود تفاوت‌های زنان و مردان در عرصه‌های متفاوت به آن‌ها فهمانده شده تا یکدیگر را بهتر بشناسند و نسبت به پذیرش نتایج تفاوت‌ها، گام‌های مؤثرتری بردارند. تفاوت بیولوژی و اندام، خصوصیات رفتاری، اخلاقیات و روح و روان از جمله این آموزش‌ها هستند. مراکز مشاوره وابسته به مساجد؛ آن‌گاه که به‌صورت کاملاً علمی و متعهدانه و توأم با موفقیت به حل مشکلات برخی از خانواده‌ها پردازند، مورد اعتماد قرار خواهند گرفت و مرجعی برای مشاوره‌های خانوادگی خواهند شد و از این رهگذر در فرآیند اختلاف و طلاق با رویکردی پیشگیرانه زمینه طلاق و آسیب‌های بعدی ناشی از آن را کاهش می‌دهند. در این‌گونه مشاوره‌ها نکات زیر قابل ارائه است:

۱-۱-۵-۱. دعوت به صبر

قرآن کریم در موارد متعددی امر به صبر فرموده (عصر، ۳) و برای آن، اجر اخروی قائل شده است (هود، ۱۱۵). برخی مفسران فرموده‌اند: خداوند در این آیه از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله خواسته تا در برابر آزار و اذیت دشمنان صبر و شکیبایی کند (طوسی، بی‌تا، ج ۶، ص ۱۸۰). بعضی دیگر نوشته‌اند که خداوند به پیامبر صلی الله علیه و آله فرموده که آماده هرگونه سختی و ناملایمات باشد (مراغی، بی‌تا، ج ۱۲، ص ۹۵). امام علی علیه السلام نیز فرموده است انسان شکیبا از پیروزی محروم نمی‌گردد؛ هرچند زمان به درازا بکشد (نهج البلاغه، ص ۵۴۶). با توجه به توصیه به صبر در معارف دینی، صبوری در محیط خانواده از موارد اولویت‌دار است. زوجین با توصیه‌هایی که درباره صبر و محاسن آن دریافت می‌کنند، در زندگی

مشترک خود این مهارت را آموخته و تمرین می کنند. یادآوری نتایج خوب صبر و پاداش اخروی آن در مشاوره‌ها می تواند از بروز برخی اختلافات بین زن و شوهر پیشگیری و در نتیجه از آسیب‌های محتمل ناشی از طلاق جلوگیری کند.

۱-۵-۲. عدم تحمیل عقیده خود

یکی دیگر از نکاتی که لازم است در این گونه مشاوره‌ها مورد توجه قرار گیرد، این است که زوجین به خصوص مردان؛ نباید عقاید خود را بر دیگری تحمیل کنند. مدیریت مرد، به معنای استبداد او نیست، بلکه بدان معناست که برخی امور می بایست با اجازه و نظارت شوهر و پدر باشد (حسامی، ۱۳۹۲، ج ۵، صص ۴۵۹-۴۶۷). اگر این سرپرستی و نظارت توأم با محبت و به دور از خشونت صورت پذیرد، به نزاع منجر نمی شود. در غیر این صورت خانواده به یک میدان منازعه تبدیل شده و کارکرد اصلی اش (روم، ۲۱) را از دست می دهد. زیرا انسان به صورت مذکر و مونث آفریده شده و هر یک از این دو جنس، بدون دیگری ناقص و در نتیجه، ناآرام است و وقتی در قالب خانواده و رابطه زوجیت در کنار یکدیگر بوده، به مودت و آرامش می رسند (طباطبائی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۶، ص ۱۶۶). بنابراین جدایی، سبب برهم خوردن آرامش خواهد بود.

۱-۵-۳. حفظ زبان

زبان، از جمله اعضای است که می تواند منشأ بسیاری از ناملايمات باشد. بر اساس معارف دینی، عملکرد زبان، ثبت و بازخواست خواهد شد (ق، ۱۱) و هیچ عضوی همانند زبان استحقاق حبس ندارد و یا سکوت بر سخن گفتن ترجیح داده شده است (نیشابوری، ۳۷۵، ص ۴۶۷). بنابراین، در مشاوره‌ها نیز باید اثرات مثبت و یا منفی زبان در روابط زناشویی را گوشزد کرد. تأکید بر تأثیر زبان و مراقبت از آن می تواند در پیشگیری از کشمکش در میان زوج‌ها مؤثر باشد. از آنجا که کشمکش‌ها و درگیری‌های زبانی و زخم زبان‌ها از جمله عوامل بروز اختلافات و بعضاً طلاق است. آموزش این مهارت و به کارگیری آن از بروز طلاق جلوگیری خواهد کرد.

۱-۱-۵-۴. به عهده گرفتن مسئولیت اعمال خود

بر اساس معارف اسلامی، انسان مسئول اعمال خویش است (مدثر، ۳۸) و خطای هیچ کسی بر دیگری نوشته نمی شود (فاطر، ۱۸). از این رو یکی از مواردی که باید در مشاوره ها مورد تأکید قرار گیرد، پذیرش مسئولیت و نتایج اعمال است و هیچ کدام از زن و شوهر نباید از آن ها شانه خالی کرده و مسئولیت آن را متوجه دیگران کنند.

آموزش مهارت های فوق که در کانون های تخصصی مسجد و همچنین در جلسات سخنرانی ائمه جماعات صورت می گیرد، از برخی آسیب ها جلوگیری کرده و باعث کاهش اختلاف می شود و طبعاً کاهش اختلافات، باعث کاهش طلاق خواهد شد.

۱-۲. اقدامات عملی مسجد

به طور معمول، خانواده کارکردهای متفاوتی نسبت به درون و بیرون از خود دارد؛ از جمله حمایت های اقتصادی (رابرتسون، ۱۳۷۷، صص ۳۱۴-۳۱۵). اقتصاد خانواده نیز با موضوع اشتغال رابطه مستقیمی دارد. گسست خانواده چه بسا متأثر از اشتغال و شرایط اقتصادی باشد. هر سازمان اجتماعی رسمی و غیررسمی که بتواند بر اقتصاد خانواده مؤثر باشد بر آسیب ها نیز اثر مثبت و یا منفی خواهد داشت. سازمان در ادبیات علوم اجتماعی که به معنای اجتماعی کوچک یا بزرگ و دارای موقعیت های متفاوت و نقش های متناسب با موقعیت ها در درون خود است، شامل خانواده نیز می شود. بنابراین، خانواده یک سازمان اجتماعی غیررسمی است. مسجد، کلیسا و... نیز سازمان اجتماعی محسوب می شوند؛ هر چند که سازمان رسمی مورد مطالعه در علم مدیریت نباشند. مسجد نیز شامل کنشگرانی در یک رابطه نسبتاً ساختاری و در کنش متقابل با یکدیگر می شود؛ هر چند ممکن است اشخاص حقیقی تغییر کنند، اما موقعیت ها هم چنان باقی خواهند ماند. بنابراین، مساجد نیز در زمره سازمان اجتماعی قرار می گیرد (صدیق اورعی، ۱۳۹۶، صص ۲۱۷). یکی از این مؤسسات و سازمان های اجتماعی که می تواند بر اقتصاد خانواده مؤثر باشد، مسجد است.

۱-۲-۱. مسجد و اشتغال

با توجه به آنکه افراد متفاوتی با موقعیت‌ها و امکانات متفاوت با مسجد مرتبط می‌شوند، چه بسا بتوانند در اشتغال‌زایی و یا معرفی نیازمندان به مراکز متفاوت زمینه اشتغال را برای نیازمندان فراهم نموده و برخی زمینه‌های آسیب‌زا مرتفع گردد. این امر، آن‌گاه نمود بیشتری خواهد داشت که مساجد برای بانوان مطلقه جویای مشاغل مناسب و یا معرفی آن‌ها به مراکز سالم و نیز اشتغال‌زایی داشته باشند. در چنین مواردی، دیگر این زنان کمتر در معرض آسیب‌های اجتماعی ناشی از نیاز اقتصادی قرار می‌گیرند. مساجد، همچنین می‌توانند علاوه بر ایفاء نقش معرفی به برخی سازمان‌ها و یا ضمانت برای نیازمندان به اشتغال، با راه‌اندازی کارگاه‌های مهارت‌افزایی در زمینه مشاغل متفاوت؛ از جمله: کارهای دستی و خانگی، آمادگی اشتغال را در آنان ایجاد نموده و از این رهگذر بر اقتصاد خانواده مؤثر بوده و در نتیجه، از آسیب‌های محتمل پیشگیری نمایند.

اگر مساجد، کانونی برای حمایت‌های اقتصادی از نیازمندان نیز باشند، آن‌ها برای تأمین نیازهای خود مرتکب نابهنجاری‌ها نشده و نیز کانون خانوادگی با آسیب‌های ناشی از شرایط اقتصادی مواجه نخواهند شد. برخی گزارش‌های تاریخی نیز نشان می‌دهد که در صدر اسلام نیز برخی حمایت‌های مالی از برخی شهروندان در مساجد صورت می‌گرفته است. چنان‌که در مراسمی با اعلان پیامبر ﷺ عموم مردم کمک‌های خود را به خصوص زنان زیورآلات خود را برای کمک به نیازمندان صدقه و یا هدیه می‌دادند (النیشابوری، ۱۴۱۲ق، ج ۲، ص ۶۰۵؛ ابن حنبل، ۱۴۱۶ق، ج ۱۷، ص ۴۱۷). نیز نقل شده که زنان پس از نماز در مسجد پیامبر ﷺ اجتماع کرده و به فعالیت اقتصادی نخریسی و پارچه‌بافی مشغول می‌شده‌اند (ابن سعد، ۱۴۱۰ق، ج ۸، ص ۲۳۰).

۱-۲-۲. ایجاد صندوق خیریه و قرض‌الحسنه

در معارف دینی قرض‌دادن (حدید، ۱۱) و یا انفاق (آل‌عمران، ۹۲)، اجر زیادی دارد. با عنایت به این معارف دینی، مسجد می‌تواند با تأسیس صندوق قرض‌الحسنه توسط

خیرین و نمازگزاران، بخشی از مشکلات نیازمندان محله را حل کند. ورود مسجد به این قلمرو و مشارکت دادن خیرین در این امر نیک، می‌تواند مانع بروز و یا کنترل آسیب‌های محتمل ناشی از طلاق باشد. سرمایه‌گذاری اقتصادی مسجد در عرصه‌های متفاوت نیز می‌تواند برای نیازمندان کارآفرینی کند. علاوه بر کمک مساجد به کسانی که بر اثر طلاق دچار مشکلات اقتصادی شده‌اند، نباید از تأثیر مسجد در پیشگیری از طلاق هم غافل شد؛ زیرا با رفع مشکل اقتصادی خانواده‌ها، می‌توان از بروز برخی اختلافات جلوگیری کرد. در هر دو صورت، مساجد می‌توانند با برنامه‌ریزی و حضور فعال در اقتصاد خانواده‌های نیازمند در کاهش و کنترل آسیب‌های اجتماعی ناشی از طلاق مؤثر باشد.

۳-۲-۱. تحکیم روابط همسایگی

حضور مساجد در محله‌ها می‌تواند گرمی‌بخش روابط همسایگان و اطلاع آنها از یکدیگر باشد. در گذشته‌ها مساجد کوچک و با فاصله‌های کم از یکدیگر طراحی می‌شد. اهالی و نمازگزاران ارتباط گرم و عمیقی با یکدیگر داشتند. روابط گرم و صمیمی اهالی مسجد با یکدیگر و نیز با همسایگان مسجد باعث می‌شد که آن‌ها از حال یکدیگر مطلع بوده و مشکلات با همیاری حل شود؛ همان‌گونه که در حدیث شریف نبوی آمده است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۶۴). این گونه فعالیت‌ها می‌تواند خلاء عاطفی خانواده‌های گسسته و تأثیر منفی بر آن‌ها را کاهش داده، مانع بروز طلاق و یا به تأخیر انداختن آن و در نتیجه، بر کاهش آسیب‌های اجتماعی ناشی از طلاق مؤثر باشند.

۴-۲-۱. مسجد و اوقات فراغت

یکی از عواملی که ممکن است باعث سرخوردگی خانواده‌ها و دلزدگی آن‌ها شود، دل‌مشغولی‌های زیاد و غفلت از تفریحات سالم و اوقات فراغت در خانه و برای خانواده است. مسجد می‌تواند با برخی برنامه‌ریزی‌ها، در مدیریت اوقات فراغت و پیش‌گیری از کشمکش‌های ناشی از فقدان آن اثرگذار باشد. برگزاری اردوهای

خانوادگی در فضاهای مناسب و تفریح‌گاه‌ها که فَرَح و نشاط (ابن‌بابویه، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۴۴۳) را به‌دنبال دارد، از آن جمله است.

چنین اردوهایی، می‌تواند زمینه خوبی را برای خانواده‌ها ایجاد نماید تا زن و شوهر، لذت در کنار هم‌بودن را بهتر احساس کنند و علاقه زن و شوهر مستحکم‌تر شده و زمینه‌های اختلاف مرتفع و در صورت بروز، آن را حل نمایند. چه‌بسا در مورد بعضی خانواده‌ها می‌توان گفت؛ همسفری با دیگر خانواده‌ها و مشاهده آن‌ها که با عشق و صفا در کنار هم زندگی می‌کنند، باعث تغییر نگاه آنها و سعی در حل اختلافات خود شوند. در این‌گونه اردوها، مساجد می‌توانند در قالب برنامه‌هایی متنوع؛ همچون سخنرانی‌های کوتاه در مورد اهمیت زندگی مشترک، مسابقات مفرح خانوادگی، استفاده از همکاری زوجین در انجام کارهای اردو و برگزاری جلسات مشاوره و... زمینه همراهی و همفکری بیشتر زن و شوهرها را فراهم نمایند.

۱-۲-۵. فرهنگ‌سازی

مساجد، علاوه بر ایجاد زمینه برگزاری کلاس‌ها و نشست‌های متفاوت علمی در راستای تقویت بنیان‌های مذهبی زوجین، آموزش شیوه‌های صحیح تعامل و حل مسئله، فرهنگ مراجعه خانواده به مشاور را ترویج می‌دهند و از خانواده‌ها دعوت می‌شود که در این جلسات شرکت نمایند.

ائمه جماعت مساجد، ائمه و معتمدین نیز می‌توانند به گونه‌های متفاوت در این فرآیند مشارکت داشته و مساعدت نمایند تا بعد از آنکه خانواده‌ها، اصول و مهارت‌های نظری لازم را یاد گرفتند، آنها را در زندگی مشترک عملی نموده و اختلافات را کاهش و یا حل نمایند. یکی از راه‌های مشارکت ائمه جماعت مساجد، ارائه این آموزه‌ها و مهارت‌ها از منابع دینی و سیره و سنت گفتاری و عملی معصومان علیهم‌السلام است.

۱-۲-۶. رعایت حق و انصاف

از مهم‌ترین مسائلی که می‌تواند در حل اختلافات کارساز باشد، رعایت حق و

انصاف و تذکر و یادآوری آن است. سخنرانان و فعالان فرهنگی مساجد؛ به خصوص ائمه جماعات با تأکید بر این خصوصیت - هرچند به صورت غیرمستقیم - می توانند در حل مشکلات زوجین نقش ایفاء کنند. تاسی به کلام ائمه معصومین علیهم السلام در این امر، اهمیت رعایت حق و انصاف را برای همگان به ویژه زوجین آشکار می کند. چنان که امیرالمومنین علیه السلام انصاف را برترین ارزش و عامل از بین رفتن اختلافها و ایجاد همبستگی (نیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۳۹۴) دانسته است. بنابراین، هر یک از زوجین باید یاد بگیرند که به خاطر برخی اختلافات نباید همه فضائل و امتیازات طرف مقابل را نادیده بگیرد، بلکه باید برای رسیدن به یک راه حل مناسب و رفع کدورتها و اختلافات انصاف و حق را در نظر گرفت.

۱-۲-۷. مداخله مسجد در حکمیت

اگر اختلافات زناشویی عمیق شد و خانواده‌های زوجین را نیز درگیر کرد، امام جماعت و معتمدین مسجد می توانند مسئولیت برگزاری و راهبری حکمیت خانوادگی مصرح در قرآن کریم (نساء، ۳۵) را عهده دار شده و با دعوت یکی از اعضای ذی نفوذ خانواده زن و مرد و بررسی اختلافات زوجین زمینه اصلاح را فراهم نمایند. در این صورت، مسجد و امام جماعت و معتمدین می توانند در ادامه مسیر نیز نظارت خود را بر زندگی آنها داشته تا مبادا اختلافات جدیدی پیدا شده و مجدداً تنش‌ها شکل بگیرد.

۲. تأثیر مسجد در کاهش آسیب‌های اجتماعی پس از طلاق

اگرچه طلاق در فرهنگ اسلامی و ملی، امری بسیار ناپسند می باشد، اما بالاخره در دین مبین اسلام به عنوان یک راهکار (طلاق؛ ۱؛ تحریم، ۵) و یا شاید آخرین راهکار رسمی حل اختلاف زوجین شناخته شده است. تحقق طلاق، خود آسیب‌های متعددی را در ابعاد مختلف زندگی به دنبال دارد. لذا هر یک از اشخاص حقیقی و حقوقی مسئولیت دارند که از آسیب‌های محتمل آن بکاهند. از مسجد به عنوان یکی از سازمان‌های اجتماعی و

دینی انتظار می‌رود که در حد توان در کاهش آسیب‌های اجتماعی پس از طلاق، نهایت تلاش خود را انجام دهد. در گام نخست، سزاوار است نسبت به عوارض منفی ناشی از طلاق به مواردی اشاره گردد تا زمینه این سخن فراهم گردد که مسجد در کجا و چگونه می‌تواند نقش اساسی و تأثیرگذار خود را ایفا نماید.

۱-۲. آثار و عوارض منفی طلاق

۱-۱-۲. آثار و عوارض منفی طلاق بر زنان مطلقه

ناگفته پیداست که طلاق در مورد بسیاری از زنان باعث می‌شود که آنان حامیان اقتصادی، عاطفی، امنیتی و نیز پایگاه اجتماعی خود و یا فرزندان و نیز تأمین نیاز جنسی عقیقانه خود را از دست بدهند و در نتیجه، در آستانه ابتلاء به آسیب‌هایی روانی و یا اجتماعی قرار گیرند؛ غفلت از این نکته نیز شایسته نیست که در اکثر موارد، طلاق، بانوان و کودکان را با آسیب‌های بیشتری مواجه خواهد کرد.

۲-۱-۲. آثار و عوارض منفی طلاق برای مردان

طلاق؛ همان‌گونه که برای زنان عوارض قابل توجهی دارد، برای مردان نیز پیامدهایی دارد. فشارهای روحی و روانی، ابتلا به انواع انحرافات اجتماعی مثل: اعتیاد به مواد مخدر، الکل، اختلالات رفتاری، خودکشی، رفتار جنسی خارج از چارچوب ازدواج و قرار گرفتن در معرض انواع بیماری‌های عفونی و ویروسی، از دست دادن پیوندها و همبستگی با خانواده، طرد و انزوای اجتماعی، اختلاف با سایر اعضای خانواده، اختلاف بین فرزندان به دلایل متعدد، از جمله آثار و پیامدهای منفی طلاق برای مردان است.

۳-۱-۲. آثار و عوارض منفی طلاق برای فرزندان

طلاق، علاوه بر آثار فردی که بر زوجین به‌جا می‌گذارد، دارای آثار و تبعات منفی بر سایر اعضای خانواده به‌ویژه فرزندان می‌باشد، آثار و عوارضی که طلاق برای

فرزندان طلاق به همراه دارد، از آن جهت اهمیت دارد که می‌تواند زمینه بروز بسیاری از اختلالات رفتاری، روحی و روانی در آنان باشد و آینده آنان را به مخاطره اندازد. افسردگی، اضطراب، پرخاشگری، حسادت، سوءظن و بدبینی نسبت به دیگران، فرار از منزل، ترک تحصیل و افت تحصیلی، ازدواج‌های زودرس و خارج از چارچوب‌های پذیرفته‌شده به‌ویژه برای دختران، ضعف اعتماد به نفس، اختلال هویت، احساس درماندگی و سرخوردگی و... بخشی از عوارض طلاق برای فرزندان است که با اندکی تأمل و مشاهده در اطراف خود با این موارد مواجه خواهیم شد.

۲-۱-۴. عوارض اجتماعی طلاق

به‌طور کلی می‌توان ادعان داشت که همواره درصدی از طلاق در همه جوامع وجود داشته و دارد. اما وقتی میزان آن از اندازه معمول بیشتر باشد، خود تبدیل به یک مسئله اجتماعی^۱ شده و مسائل اجتماعی دیگری را نیز به دنبال خواهد داشت. بنابراین، طلاق نه فقط برای خانواده، بلکه آثار و پیامدهای ناشی از آن می‌تواند جامعه را تحت تأثیر قرار داده و تبعاتی را برای کلیت جامعه به همراه داشته باشد. فروپاشی و گسست خانواده‌ها، افزایش هزینه‌های اجتماعی متفاوت برای پیش‌گیری و کنترل اجتماعی نابهنجاری‌ها و انحرافات ناشی از طلاق را به همراه دارد. در بسیاری از موارد، افزایش زنان و کودکان خیابانی و بی‌سرپرست، اعتیاد از جمله عوارض اجتماعی ناشی از طلاق هستند.

به‌منظور کاهش آسیب‌های اجتماعی ناشی از این پدیده‌ی اجتماعی، بایستی راه‌کارهایی را برای کنترل، کاهش و پیشگیری از وقوع این معضل اجتماعی در نظر گرفت. از جمله مسجد که با تشکیل کانون‌های تخصصی مختلف و ارائه مشاوره و راهکارها می‌تواند در کنترل آسیب‌های مختلف ناشی از طلاق مؤثر باشد. که در ذیل به آن پرداخته می‌شود (ر.ک: صدرالاشرفی و دیگران، ۱۳۹۱).

1. social problem

۳. کارکردهای مسجد در کاهش آسیب‌های اجتماعی پس از طلاق

۱-۳. مداخله در فرایند طلاق

اسلام، می‌خواهد تا حد امکان طلاق صورت نگیرد (کلینی، ج ۵، ص ۳۲۸ و ج ۶ ص ۵۴) و آن را مبعوض‌ترین حلال دانسته (ابن ابی‌جمهور، ۱۴۰۵ق، ج ۱، ص ۱۶۵ و ج ۳، ص ۳۷۲) است. اما به‌عنوان یک چاره‌جویی نهایی و در مواردی که تنها راه‌حل مخاصمات درون خانواده، جدایی باشد، آن را تجویز و یا توصیه می‌کند. اما اگر طلاق صورت بگیرد، شرایط روحی زن و مرد در موقع جدایی، عاذهی نیست و زمینه‌ی انتقام و آزاررسانی و خطر ظلم و تعدی فراوان است و خداوند سفارش به سازش، رفتار نیکو با همسر در زمان عده و پرهیز از هرگونه عمل ظالمانه کرده است (بقره، ۲۳۱). در همین راستا نیز مفسران ضمن اشاره به جلوه‌هایی از ظلم مردان در فرآیند جدایی، بر پرهیز از آن تأکید نموده‌اند (طبری، ۱۴۱۲ق، ج ۲، ص ۲۹۴؛ طوسی، بی‌تا، ج ۲، ص ۲۵۱) براین اساس، یکی از کارکردهای مسجد می‌تواند مداخله در چگونگی این تعامل، با توجه به توصیه‌های اخلاقی قرآن باشد. مداخله در تسهیل و تسریع روند طلاق به منظور پیشگیری از عمیق‌تر شدن خصومت‌ها و کمک به آنها در تعیین مسیر زندگی، خود نوعی از مداخله است. مساجد با برنامه‌هایی که می‌توانند برای این نوع زوج‌ها تدارک کنند، ضمن دعوت آنها به رعایت اخلاق طلاق، با برخی میانجی‌گری‌ها مانع برخوردهای قهرآمیز بین آنها شده و در بازه زمانی که امور اداری طلاق طی می‌شود، بر اعمالی که از آنها و یا عوامل دخیل سر می‌زند، نظارت داشته باشد تا مراحل اجرائی طلاق به پایان رسیده و حقوق متقابل هر یک از آنها به‌خصوص در ایام عده رعایت گردد.

۲-۳. مسجد و انواع حمایت‌ها از زوجین و فرزندان

پس از وقوع طلاق، خواسته یا ناخواسته حمایت‌های متفاوت عاطفی، امنیتی، اقتصادی، نظارتی و... که خانواده سالم از اعضاء خود دارد، از بین می‌رود. زنان، مردان و فرزندان که با طلاق روبرو می‌شوند، به‌خصوص کودکان با آسیب جدی روحی و

روانی مواجه شده و حمایت‌های عاطفی خانواده را از دست می‌دهند. مساجد باید قادر باشند در دوره بحران، جایگزین مناسبی برای این فقدان‌ها داشته باشند. در این میان، زنان و کودکان به‌طور معمول با آسیب بیشتری مواجه خواهند شد.

مساجد می‌توانند با برقراری ارتباطات چهره‌به‌چهره و تنظیم اوقات فراغت مناسب برای زوجین و فرزندان، بخشی از خلاءهای عاطفی آن‌ها را جبران کرده و مانع بروز اختلالات روحی و روانی آن‌ها شوند. تأسیس و راه‌اندازی سازمان‌های مردم‌نهاد (NGO) با این اهداف، یکی از مداخله‌های مثبت مساجد در این زمینه خواهد بود. احیاء سنت فرزندخواندگی و سپردن برخی کودکان طلاق و بی‌سرپرست و یا بدسرپرست به بعضی خانواده‌های علاقه‌مند به نگهداری فرزندخوانده، علاوه بر احیاء سنت فرزندخواندگی، کودکان را به عضویت یک خانواده درآورده تا از مواهب و حمایت‌های متفاوت خانواده میزبان بهره‌مند شوند.

۳-۳. بسترسازی برای ازدواج مجدد

در اسلام، به‌شدت بر ازدواج تأکید شده است (نور، ۳۲). از بیان مفسران چنین فهمیده می‌شود که توصیه به ایجاد زمینه ازدواج شامل هر زن و مرد مجردی - اعم از آنکه قبلاً تجربه ازدواج داشته یا نداشته باشد - می‌شود (طبری، ۱۴۱۲ق، ج ۱۸، ص ۹۸؛ طوسی، ج ۷، ص ۴۳۲؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۷، ص ۲۱۹؛ راوندی، ۱۴۰۵ق، ج ۲، ص ۷۵؛ ابن‌عاشور، ۱۴۲۰ق، ج ۱۸، ص ۱۷۲؛ طباطبائی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۵، ص ۱۱۳). در مقابل نیز همواره زندگی مجردی مورد نکوهش می‌باشد (عاملی، ۱۴۱۳ق، ج ۷، ص ۱۰؛ کرکی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۲، ص ۹؛ نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۹، ص ۱۳). سیره عملی حضرات معصومین نیز چنین بوده است. پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم علی‌رغم سنت جاهلی، با همسر مطلقه زید که پسر خوانده آن حضرت بود، ازدواج کرد (ابن‌هشام، بی‌تا، ج ۲، ص ۶۴۴؛ ابن‌الجوزی، ۱۴۱۲ق، ج ۳، ص ۳۴۸). آن حضرت همچنین با ام‌سلمه پس از شهادت همسرش ابوسلمه در جنگ احد (بلاذری، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۲۰۷) ازدواج کرد. با توجه به مواضع اسلام درباره ازدواج، مسجد که مهم‌ترین کانون ترویج معارف دینی است، می‌بایست با قوت تمام در این امر مداخله نموده و زمینه ازدواج مجدد را برای مردان و زنانی که از داشتن همسر محروم

شده‌اند، فراهم نماید. ازدواج مجدد زنان و مردانی که در اثر طلاق از هم جدا شده‌اند، زمینه برخی از آسیب‌های محتمل را از بین می‌برد. برای انجام این امر، مساجد می‌توانند مردان و زنانی که جدا شده‌اند را شناسائی و زمینه آشنائی آن‌ها را با داوطلبان ازدواج با آن‌ها فراهم نموده و در انجام امر ازدواج کمک‌های لازم را انجام دهد.

۳-۴. ایجاد زمینه‌های حمایت‌های اقتصادی

یکی از آسیب‌هایی که پس از طلاق، گریبان‌گیر بعضی از خانواده‌ها و به‌خصوص زنان مطلقه می‌شود، از دست دادن حمایت‌های اقتصادی از ناحیه همسر است؛ زیرا در شرع مقدس، مسئولیت تأمین اقتصادی خانواده که در ادبیات دینی تحت عنوان «نفقه» یاد می‌شود، بر عهده شوهر و پدر است (حلی، ۱۳۸۷ق، ج ۳، ص ۲۶۶). پس از عده طلاق، شوهر هیچ مسئولیتی درباره همسر مطلقه خود ندارد. در واقع، زن حامی اقتصادی خود را از دست می‌دهد. این امر می‌تواند زنان مطلقه را با آسیب‌های متفاوتی از جمله تن به هر امر نابهنجاری از جمله تن‌فروشی و یا تکدی‌گری روبرو کند.

مساجد با انجام فعالیت‌های خیرخواهانه و حمایت‌های متفاوت، می‌توانند از بروز این گونه آسیب‌ها جلوگیری نمایند. راه‌اندازی صندوق‌های خیریه و یا قرض‌الحسنه‌ها و... از جمله این فعالیت‌ها می‌باشد. تشکیل سمن‌هایی با هدف کارآفرینی و اشتغال‌زایی برای آنان که نیازمندی‌های اقتصادی و اشتغال دارند، در زمره این فعالیت‌ها قرار می‌گیرد و مساجد می‌توانند به‌صورت مستقیم و یا با واسطه به‌وسیله معرفی به مراکز و موسسات و اشخاص کارآفرین زمینه تأمین اقتصادی این دسته از زنان را فراهم نمایند.

۳-۵. ایجاد زمینه‌های لازم در راستای حمایت‌های امنیتی

اِعمال نظارت‌های لازم و کنترل‌های اجتماعی محسوس و نامحسوس، یکی از کارکردهای خانواده سالم و متعادل است. طلاق، به‌طور طبیعی باعث اختلال در فرآیند جامعه‌پذیری و نیز کاهش امکان و اقتدار لازم برای نظارت می‌شود و در نتیجه، زمینه برای انحراف فراهم می‌گردد. بهره‌مندی از چتر حمایتی به‌خصوص در مورد زنان بیش

از مردان نمود خارجی دارد. وقتی زنی چتر حمایت امنیتی همسر خود را از دست بدهد، ممکن است در معرض انواع تعرض‌ها و آزار و اذیت‌ها از ناحیه افراد متفاوت قرار گیرد. در این گونه موارد نیز مساجد می‌توانند جایگزین موقت تا ازدواج مجدد آن‌ها باشند و زنان بی‌سرپرست را مورد حمایت امنیتی خود قرار دهند. وقتی مساجد، ضامن امنیت این گونه اشخاص نیازمند قرار بگیرند، افراد سودجو و منحرف قادر نخواهند بود امنیت نیازمندان را به مخاطره اندازند.

نتیجه‌گیری

هرچند کارکرد اصلی مسجد در طول تاریخ انجام اعمال عبادی و مناسک بوده، اما در صدر اسلام کارکردهای دیگری داشته و امکان توسعه آن‌ها نیز وجود داشته و دارد. یکی از حوزه‌هایی که می‌تواند به گونه‌های متفاوت مرتبط با مسجد شود، حوزه خانواده و امور مربوط به آن است. باید در مساجد، کانون‌هایی علمی و تخصصی با وجود متخصصین راه‌اندازی شود تا در ابعاد مختلف زندگی افراد به صورت کوتاه‌مدت و بلندمدت در راستای تحکیم خانواده تأثیرگذار باشند و بتوانند در مراحل اولیه همسرگزینی، ازدواج و تشکیل خانواده با انجام آموزش مهارت‌های همسرداری و زناشویی، عوامل محتمل شکل‌گیری اختلافات را کنترل کرده و بدین وسیله در پیشگیری از ناسازگاری مؤثر بوده و هم در طول زندگی در صورت بروز اختلافات، مهارت و قدرت حل مسئله را پیدا کنند. پس از وقوع طلاق نیز با انتخاب راه کارهای مناسب و علمی، تأثیرات مثبتی در مدیریت و کنترل فرآیند کشمکش‌ها داشته باشند و در نتیجه، ضمن کنترل آنها، آسیب‌های ناشی از طلاق را به حداقل ممکن برسانند. از آنجا که طلاق، ممکن است برای زنان، مردان و فرزندان آسیب‌های خاص خود را به دنبال داشته باشد، مساجد متناسب با هر یک از این اقشار می‌توانند برنامه‌های متفاوتی داشته باشند.

تأمین خلاءهای عاطفی، امنیتی، اقتصادی و نیز تشویق به تشکیل زندگی مجدد؛ از جمله راهکارهای اثر بخش مساجد پس از وقوع طلاق برای کاهش آسیب‌های

اجتماعی می‌باشد. همه موارد یادشده را می‌توان در آموزه‌های دینی و سیره معصومان علیهم‌السلام یافت.

یکی از اماکنی که می‌تواند به‌عنوان مرجع و پناهگاه، دلهره و اضطراب را از زنان و مردان مطلقه یا فرزندان آنها دور کند یا از بین ببرد، مسجد است. راه‌اندازی مراکز مشاوره تخصصی - مذهبی توسط مساجد و در کنار آنها می‌تواند راهنمایی‌های لازم را به اعضای خانواده‌های گسسته داده و بدین وسیله بر کنترل آسیب‌های اجتماعی آنان مؤثر باشند.

ایجاد زمینه‌های ارتباط بیشتر این خانواده‌ها با مساجد، کارکردهای پنهانی نیز خواهد داشت و علاوه بر آنکه کاهش منزلت اجتماعی آنها را جبران خواهد کرد، باعث کنترل و نظارت اجتماعی بر آنها شده و همین امر از ابتلاء آنها به انواع انحرافات پیشگیری می‌کند و نیز اجازه نمی‌دهد که خاطیان، حریم آنها را به مخاطره انداخته و امنیت آنها را با مشکل مواجه سازند. تأسیس صندوق‌های قرض‌الحسنه، کاریابی و... نیز می‌تواند در حمایت‌های اقتصادی از خانواده‌های گسسته حمایت کرده و زمینه ابتلاء آنها به آسیب‌های اجتماعی را از بین ببرد.

فهرست منابع

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

۱. ابن ابی جمهور، محمد بن زین الدین. (۱۴۰۵ق). عوالی اللثالی الغزیزیه فی الأحادیث الدینیة. قم: دار سیدالشهداء للنشر.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۶۲). الخصال. قم: دفتر انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۳. ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۴۱۳ق). من لایحضره الفقیه. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۴. ابن جوزی، ابوالفرج عبدالرحمن بن علی. (۱۴۱۲ق). المنتظم فی تاریخ الأمم و الملوک. بیروت: دارالکتب العلمیه.
۵. ابن حنبل، احمد بن محمد. (۱۴۱۶ق). مسند الإمام أحمد بن حنبل. بیروت: چاپ مؤسسه الرسالة.
۶. ابن سعد، ابوعبدالله محمد. (۱۴۱۰ق). الطبقات الکبری (محقق: محمد عبد القادر عطا). بیروت: دارالکتب العلمیه.
۷. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی. (۱۳۶۳). تحف العقول. قم: موسسه نشر اسلامی.
۸. ابن کثیر أبو الفداء اسماعیل بن عمر بن کثیر الدمشقی. (۱۴۰۷ق). البداية و النهایة. بیروت: دارالفکر.
۹. ابن عاشور، محمدطاهر. (۱۴۲۰ق). تفسیر التحریر و التنویر المعروف بتفسیر ابن عاشور. بیروت: مؤسسه التاریخ العربی.
۱۰. البلاذری، أحمد بن یحیی بن جابر. (۱۴۱۷ق). کتاب جمل من انساب الأشراف (ط الأولى). بیروت: دار الفکر.

۱۱. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد. (۱۳۶۶). تصنیف غررالحکم و دررالکلم. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
۱۲. حسامی، فاضل. (۱۳۹۲). مدیریت خانواده. در: دانشنامه فاطمی (ج ۵). تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. صص ۴۵۹-۴۶۷.
۱۳. حلّی، فخر المحققین، محمد بن حسن بن یوسف اسدب. (۱۳۸۷). ایضاح الفوائد فی شرح مشکلات القواعد. قم: مؤسسه اسماعیلیان.
۱۴. رابرتسون، یان. (۱۳۷۷). درآمدی بر جامعه (مترجم: حسین بهروان). مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی مشهد.
۱۵. راوندی قطب الدین سعید بن هبة الله. (۱۴۰۵ق). فقه القرآن فی شرح آیات الأحکام. قم: کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله.
۱۶. صدرالاشرفی، مسعود؛ خنکدار طارسی، معصومه؛ شمخانی، اژدر؛ و یوسفی افراشته، مجید. (۱۳۹۱). آسیب شناسی طلاق (علل و عوامل) و راهکارهای پیشگیری از آن. نشریه مهندسی فرهنگی، ۷(۷۳ و ۷۴)، صص ۲۶-۵۳.
۱۷. صدیق اورعی، غلامرضا، فرزانه، احمد؛ باقری، مهدیه؛ و محمدی، سیده شیوا. (۱۳۹۶). مبانی جامعه‌شناسی. تهران: انتشارات سمت.
۱۸. طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۴۱۷ق). المیزان فی تفسیر القرآن. بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
۱۹. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. تهران: انتشارات ناصر خسرو.
۲۰. طبری، محمد بن جریر. (۱۴۱۲ق). جامع البیان فی تفسیر القرآن (چاپ اول). بیروت: دارالإحیاء التراث العربی.
۲۱. طوسی، محمد بن حسن. (بی تا). التبیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دارالإحیاء التراث العربی.
۲۲. عاملی، زین الدین بن علی. (۱۴۱۳ق). مسالك الأفهام إلى تنقیح شرائع الإسلام (چاپ اول). قم: مؤسسه المعارف الإسلامیة.

۲۳. عاملی، کرکی، علی بن حسین (محقق ثانی). (۱۴۱۴ق). جامع المقاصد فی شرح القواعد (چاپ دوم). قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
۲۴. الحمیری المعافری، عبد الملك بن هشام. (بی تا). السیرة النبویة (محقق: مصطفی السقا و ابراهیم الأبیاری و عبدالحفیظ شلیبی). بیروت: دارالمعرفة.
۲۵. فیض کاشانی، محمد محسن. (۱۴۰۶ق). الوافی. اصفهان: انتشارات کتابخانه امیرالمومنین علیه السلام.
۲۶. قمی، علی بن ابراهیم. (۱۴۰۴ق). تفسیر القمی (چاپ سوم). قم: دارالکتاب.
۲۷. کلینی، ابو جعفر، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). الکافی (چاپ چهارم). تهران: دارالکتب الإسلامیة.
۲۸. المتقی الهندی، علاءالدین علی بن حسام الدین. (۱۴۰۹ق). کنز العمال. بیروت: مؤسسة الرسالة.
۲۹. مفید، محمد بن محمد. (۱۴۱۳ق). الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد (چاپ اول). قم: کنگره شیخ مفید.
۳۰. النیشابوری، مسلم بن حجاج. (۱۴۱۲ق). صحیح مسلم (چاپ اول). قاهره: دارالحديث.
۳۱. نبویان، سید محمود. (۱۳۸۹). تلازم حق و تکلیف. فصلنامه آئین حکمت، ۲(۴)، صص ۱۵۵-۱۷۹.

References

* The Holy Quran

* Nahj al-Balaghah

1. Al-Balazari, A. (1417 AH). *Kitab Jamal min Ansab al-Ashraf*. (1st ed.). Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabic]
2. Al-Hamiri Al-Maafari, A. (n.d.). *Al-Sirah al-Nabawiyah*. (Mohaqqiq: Mustafa al-Saqqa, Ibrahim al-Abiyari, and Abdul Hafiz Shalabi). Beirut: Dar Al-Ma'rifah. [In Arabic]
3. Al-Muttaqi Al-Hindi, A. (1409 AH). *Kanz Al-Amal*. Beirut: Al-Risalah Institute. [In Arabic]
4. Al-Neishaburi, M. (1412 AH). *Sahih Muslim*. (1st ed.). Cairo: Dar al-Hadith. [In Arabic]
5. Ameli, Karaki, A. (Mohaqqiq Thani). (1414 AH). *Jami' al-Maqasid fi Sharh al-Qava'ed*. (2nd ed.). Qom: AlulBayt Institute. [In Arabic]
6. Ameli, Z. (1413 AH). *Masalik al-Afham ila Tanqih Shara'e al-Islam fi Masa'el al-Halal va al-Haram al-Islam*. (1st ed.). Qom: Islamic Knowledge Institute. [In Arabic]
7. Feiz Kashani, M. M. (1406 AH). *Al-Wafi*. Isfahan: Amir Al-Momenin Library Publications. [In Arabic]
8. Helli, Fakhr al-Muhaqqiqin, M. (1387 AP). *Izah al-Fawa'ed fi Sharh Mishkat al-Qava'ed*. Qom: Ismailian Institute. [In Persian]
9. Hesami, F. (1392 AP). *family management*. In: *Fatimid Encyclopedia*. (Vol. 5). Tehran: Islamic Culture and Thought Research Institute Publications. Pp. 459-467. [In Persian]
10. Ibn Abi Jumhur, M. (1405 AH). *Awali Al-Laali Al-Aziziyya fi al-Ahadith al-Diniyah*. Qom: Dar Seyed Al-Shohada Publications. [In Arabic]
11. Ibn Ashour, M. T. (1420 AH). *Tafsir al-Tahrir va al-Tanwir al-Ma'aruf be Tafsir Ibn Ashur*. Beirut: Al-Tarikh al-Arabi Institute. [In Arabic]
12. Ibn Babawiyah, M. (1362 AP). *Al-Khisal*. Qom: Qom Seminary Teachers Association Publishing Office. [In Persian]
13. Ibn Babawiyah, M. (1413 AH). *Man la Yahzaro al-Faqih*. Qom: Islamic Publications Office of Qom Seminary Teachers Association. [In Arabic]

14. Ibn Hanbal, A. (1416 AH). *Musnad al-Imam Ahmad ibn Hanbal*. Beirut: Al-Risalah Institute. [In Arabic]
15. Ibn Jawzi, A. (1412 AH). *Al-Montazam fi Tarikh al-Umam va al-Muluk*. Beirut: Dar al-Kotob al-Ilmiyah. [In Arabic]
16. Ibn Kathir A. (1407 AH). *Al-Bidayah va al-Nahayah*. Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabic]
17. Ibn Sa'd, A. (1410 AH). *AL-Tabaqat al-Kobra*. (M. Abdul Qadir Atta, Ed.). Beirut: Dar al-Kotob al-Ilmiyah. [In Arabic]
18. Ibn Shuba Harrani, H. (1363 AP). *Tohaf al-Uqul*. Qom: Islamic Publishing Institute. [In Persian]
19. Koleini, Abu Ja'far, M. (1407 AH). *Al-Kafi*. (4th ed.). Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiyah. [In Arabic]
20. Mufid, M. (1413 AH). *al-Irshad fi Ma'arifah Hojaj Allah Ala al-Ibad*. (1st ed.). Qom: Sheikh Mofid Congress. [In Arabic]
21. Nabaviyan, S. M. (1389 AP). The necessity of right and duty. *Journal of Ayeen Hikmat*, 2(4), pp. 155-179. [In Persian]
22. Qomi, A. (1404 AH). *Tafsir al-Qomi*. (3rd ed.). Qom: Dar al-Kitab. [In Arabic]
23. Ravandi Qutbuddin, S. (1405 AH). *Fiqh al-Qur'an fi Sharh Ayat al-Ahkam*. Qom: Ayatollah Marashi Najafi Library. [In Arabic]
24. Robertson, I. (1377 AP). *An Introduction to Society* (H. Behravan, Trans.). Mashhad: Astan Quds Razavi Publications. [In Persian]
25. Sadr al-Ashrafi, M., & Khonakdar Tarsi, M., & Shamkhani, Ajdar., & Yousefi Afrashteh, M. (1391 AP). Pathology of divorce (causes and factors) and ways to prevent it. *Journal of Cultural Engineering*, 7(73 and 74), pp. 26-53. [In Persian]
26. Seddiq Ore'ei, Q, F, A., & Bagheri, M., & Mohammadi, S. Sh. (1396 AP). *Principles of Sociology*. Tehran: Samt Publications. [In Persian]
27. Tabari, M. (1412 AH). *Jami' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. (1st ed.). Beirut: Dar Al-Ihyaa Al-Torath Al-Arabi. [In Arabic]
28. Tabarsi, F. (1372 AP). *Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. Tehran: Nasser Khosrow Publications. [In Persian]

29. Tabatabaei M. H. (1417 AH). *Al-mizan fi Tafsir al-Qur'an*. Beirut: Mu'asisah al-A'alami le al-Matbu'at. [In Arabic]
30. Tamimi Amadi, A. (1366 AP). *Tasnif Ghorar al-Hakam Dorar al-Kalem*. Qom: Islamic Propagation Office. [In Persian]
31. Tusi, M. (n.d.). *al-Tebyan fi Tafsir al-Qur'an*. Beirut: Dar Al-Ihyaa Al-Torath Al-Arabi.